

Тақриз

ба автореферати диссертатсияи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзуи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон») барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ – Душанбе, 2022. – 47 с.

Рисолаи доктории Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич ба мавзуи хеле муҳими илми забоншиносӣ – таҳқиқи вижагиҳои луғавию маъноӣ ва ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» бахшида шудааст. Мавзуи диссертатсия муҳиму муҳаббат мебошад, зеро то ба имрӯз доир ба мавқеи хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ таҳқиқоти густурдаи диссертатсионӣ анҷом дода нашудааст, аз тарафи дигар, бидуни таҳқиқи иқтибосоти арабӣ бисёр паҳлуҳои осори адибони гузаштара дарк намудан ғайриимкон аст. Бояд таъкид кард, ки Мавлоно Ҷомӣ дар таърихи фарҳанги тоҷикӣ қисми муҳими ҳаёти худро ба таълим ва илм бахшидааст. Ба ин маъноӣ, омӯзиши иқтибосоти арабии асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ на танҳо барои ошкор намудани бисёр ҷанбаҳои забон ва услуби нависанда мусоидат мекунад, балки дар заминаи чунин таҳқиқоти илмӣ бисёр хусусиятҳои забони насри ин даврро муайян кардан имконпазир аст, ҳамчунин омӯзиши баррасии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои адибони ҷаҳонбаро барои кушодани бисёр паҳлуҳои норавшани забони ин осор мусоидат менамояд. Муаллифи диссертатсия дар таърихи сарчашмаҳо ва адабиёти фаровони илмӣ ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии мавзӯро баррасӣ намудааст. Аз таҳлили баррасиҳои муаллиф аён аст, ки ӯ паҳлуҳои муҳталифи мавзӯро аз ҷиҳати назарӣ хуб омӯхта, маводи фаровони таҳқиқотӣ ҷамъ овардааст.

Навгони илми диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал хусусиятҳои муҳталифи иқтибосоти арабии асарҳои насрии Абдурахмони Ҷомӣ – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» мавриди баррасӣ қарор дода шуда, ба иқтибосоти арабии ифодакунандаи мафҳумҳои диниву ирфонӣ, ки ҷузъи муҳими асарҳои номбаршударо ташкил медиҳанд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардидааст. Муаллиф ҳамчунин ба нақши иқтибосоти арабии асарҳои нависанда дар ташаккули категорияҳои семантикии синонимҳо ва антонимҳо ҷанбаҳои махсус ҷудо намудааст, ки чунин тарзи масъалагузорӣ дар таҳқиқотҳои қаблан анҷомдодашуда ба назар намерасад. Дар баробари ин, имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо унсурҳои калимасозии тоҷикӣ мавриди таҳқиқоти қарор дода шудааст, ки барои дар оянда анҷом додани таҳқиқотҳои нисбатан мукаммали илмӣ дар ин самт замина фароҳам меорад.

Аз мазмуну мундариҷаи автореферат бармеояд, ки диссертатсия аз муқаддима, се боб ва хулосуву рӯйхати адабиёт иборат буда, дар доираи талаботҳои барои таҳқиқотҳои илмӣ муқарраргардида, омода шудааст. Муқаддимаи рисола тибқи муқаррарот, таҳия гардида, дар он аҳамият ва дараҷаи омӯзиши мавзӯи тадқиқ, ҳадафу вазифаҳо, аҳамияти илмию амалии таҳқиқот, навоҳӣ ва масоиле, ки ба ҳимоя пешниҳод шудааст, хеле амиқ дарҷ гардидааст.

Дар боби якуми рисола, ки «**Аз таърихи ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ва сабабу омилҳои он**» унвон дорад, ин ҷараён дар панҷ фасл, аз ҷумла, заминаҳои таъсири мутақобилаи забонҳои тоҷикӣ (форсӣ)-ю арабӣ, ворид гардидани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) пас аз зуҳури ислом, мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асрҳои IX-X, мавқеи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асрҳои XI-XII, дар бораи иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ дар асри XIII ва пас аз он мавриди пажӯҳиши густурда қарор дода шудааст. Муаллифи рисола зимни таълифи ин боб ба адабиёту сарчашмаҳои фаровони илмӣ мурочиат намуда, андешаҳои ӯро дар истинод бо гуфтаҳои донишмандон асоснок менамояд.

Боби дуюми рисола «**Хусусиятҳои луғавию семантикии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурахмони Ҷомӣ**» унвон дошта, муҳимтарин масъалаҳои назарии иқтибоси калима, семантикаи иқтибосоти арабӣ, иқтибосоти арабии ифодакунандаи лексикаи динию ирфонӣ, нақши иқтибосоти арабӣ дар ташаккули синонимҳо ва антонимҳоро дар бар мегирад. Хуле ҷолиб аст, ки муҳаққиқ вобаста ба мазмуну мундариҷаи асарҳои мавриди таҳқиқ нақши иқтибосоти арабиро дар ташаккули истилоҳоти динию ирфонӣ ниҳоят муҳим арзёбӣ мекунад. Ҳамзамон чунин унсурҳои луғавӣ ҳамчун сарчашмаи муҳими пайдоиши синоним ва антонимҳо доништа шуда, ин раванд ҳамчун яке аз масъалаҳои муҳими таҳқиқи забони асарҳои нависанда баррасӣ гардидааст.

Дар боби сеюми рисолаи мавриди назар – «**Имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ**» ба таври мухтасар масъалаҳои назарии калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуда, дар ин замина таъкид карда мешавад, ки дар асарҳои мавриди таҳқиқ иқтибосоти арабӣ ҳам бо пасванду пешвандҳои тоҷикӣ ва ҳам бо роҳи васл шудан бо дигар вожаҳои асливу иқтибосии арабӣ калимаи нав сохтаанд. Дар фаслҳои ин боб мутаносибан имконоти калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пасванду пешвандҳои забони тоҷикӣ ва имконоти калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ баррасӣ гардидааст. Маводи ин боб аҳамияти зиёди амалӣ дорад. Аз ҷумла, онро ҳангоми омода намудани дастурҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ доир ба морфология ва калимасозӣ истифода бурдан мумкин аст.

Зикр кардан бамаврид аст, ки зимни таҳқиқи масъалаҳои мухталифи вобаста ба имконоти луғавию маъноӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ забон ва услуби осори Мавлоно Ҷомӣ аз тавачҷуҳи Меҳроб Ҷумъаев берун намондааст. Муҳаққиқ бо дарназардошти забон ва услуби асарҳои мавриди назар дар таъя ба дигар асарҳои пажӯҳишӣ,

ҳар як маводро аз лиҳози шеваи баён ва сабки нигориш таҳқиқ намуда, чунин меҳисобад, ки дар осори мавриди пажуҳиши адиб аз лиҳози маҳорати суҳан ва суҳанварӣ ба хубӣ тавонистааст, «малоҳати лафзи арабиро» бо «дақоиқи пухтаи порсӣ» чунон таҳмил диҳад, ки суҳане нишонрас ва аз нигоҳи ҷасоҳату балогат расо ва пухтаро ба хонандагон пешниҳод намояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар забоншиносии муосир бори аввал иқтибосоти арабии асарҳои насрии Ҷомӣ дар шакли таҳқиқоти алоҳидаи диссертатсионӣ пешниҳод гардидааст. Бобу ҷасл ва зерҷаслҳои рисола ба ҳамдигар алоқаманд буда, мантиқан давоми якдигаранд ва дар якҷоягӣ пажуҳиши комилу анҷомёфтаи илмиро ташкил медиҳанд.

Яке аз дастовардҳои муҳимтарини рисолаи мазкур дар он аст, ки муҳаққиқ бори аввал дар заминаи маводи интиқодие, ки дар сарчашмаҳои пажуҳишӣ дастрас гардидааст, масъалаҳои умумии воридшавии иқтибосоти арабиро таҳлилу баррасӣ намуда, ба натоиҷи хеле назаррас ноил гардидааст.

Дастоварди дигари пажуҳиши мавриди назар таҳқиқи имконоти вожаофарии иқтибосоти арабӣ бо риояи меъёрҳои калимасозии забони тоҷикӣ мебошад. Дар ин замина бори аввал дар ин пажуҳиш ба калимасозии иқтибосоти арабӣ бо пешванду пасвандҳои тоҷикӣ, ҳамчунин ба калимасозии мураккаб бо иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насрии нависанда – «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон» таваҷҷуҳ зоҳир гардида, дараҷаи қорбурд, нақш ва имконоти калимасозии ҳар як унсури морфологӣ, қолабҳои калимасозии мураккаб ва алоқаи байни ҷузъҳои онҳо муайян карда шудааст, ки чунин тарзи таҳқиқ дар қорҳои илмии қаблӣ ба назар намерасад ва барои муайян кардани дараҷаи ҳазмшавии иқтибосоти арабӣ дар замони зиндагии нависанда ниҳоят муҳим маҳсуб меёбад.

Хулосаҳои рисола, ки 33 бандро дар бар мегиранд, илман асоснок мебошанд. Метавон гуфт, ки муаллифи рисола мақсад ва вазифаҳои дар наздаш гузошташударо бомуваффақият ҳал кардааст. Аз мазмуну мундариҷаи автореферат бармеояд, ки тартибу низоми рисолаи таълифнамудаи Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич ба талаботи илмӣ мутобиқ буда, матни он бо забони илмӣ ифода ёфтааст.

Умуман, автореферати диссертатсия мазмуну муҳтавои қори илмиро дар бар мегирад ва шакли русии он бо варианти тоҷикиаш мутобиқат мекунад. Таълифоти илмии нашрнамудаи муҳаққиқ, ки номгӯи он дар охири автореферат оварда шудааст, бо мазмуну мундариҷаи қори илмӣ мувофиқ мебошанд ва муҳтавои асосии рисоларо инъикос мекунанд.

Дар рисола бо вучуди дастовардҳои хуби илмӣ баъзе нуқсонҳои ҷузъӣ низ ба назар мерасад:

1. Салоҳи қор мебуд, агар як ҷасли алоҳида ба калимаҳои ҳамоҳанги арабӣ бахшида мешуд, зеро дар асарҳои мавриди таҳқиқ

чунин унсурҳои луғавии арабӣ, ки ба хотири таъмини санъати лафзии сачъ корбаст гардидаанд, зиёд мебошанд.

2. Чунон ки медонем, калимаҳои арабӣ аз рӯйи қолабҳо ё вазнҳои махсус сохта мешаванд. Хуб мешуд, ки ба чунин хусусияти сохтори калимаҳои арабӣ дар асарҳои адиб таваҷҷуҳ зоҳир мегардид.

3. Дар матни фишурдаи рисола баъзе ғалатҳои имлоиву техникӣ ба назар мерасанд, ки муҳаққиқ бояд ислоҳи онҳоро дар оянда дар назар дошта бошад.

Нуксонҳои зикршуда чузъӣ буда, ба мазмуну мундариҷа ва арзиши илмии рисола таъсири манфӣ намерасонанд ва ислоҳи онҳо дар оянда ба манфиати кор хоҳад буд.

Аз баррасии автореферат метавон хулоса намуд, ки таҳқиқоти илмии Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич дар мавзӯи «Хусусиятҳои лексикӣ ва семантикӣ ва калимасозии иқтибосоти арабӣ дар асарҳои насри Абдурраҳмони Ҷомӣ» (дар заминаи «Нафаҳот-ул-унс» ва «Баҳористон») аз рӯйи маводи пажӯҳиш ва ҳалли амиқи масоили мавриди таҳқиқ пажӯҳиши илмии анҷомёфта ба ҳисоб рафта, комилан ба меъёри рисолаи докторӣ мутобиқат мекунад. Диссертатсия ба талаботи КАО-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмии доктори илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – Забони тоҷикӣ аст.

**Доктори илми филология,
профессори Институти
давлатии забонҳои хориҷии
Самарқанд**

 Турниёзов Н. Қ.

Суроға: 140104, Ҷумҳурии Ўзбекистон,
шаҳри Самарқанд, кӯчаи Бўстонсарой, 93,
Институти давлатии забонҳои хориҷии
Самарқанд;
Тел.: (+99866) 238 29 37; (+99866) 210 00 18;
E-mail: info@samdchti.uz

Сана: 15.12.2022

